

ESKİ TÜRKÇE -qıña EKİNİN TÜRK LEHÇELERİNDE VE
TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDAKİ KULLANIMI
ÜZERİNE*

*Ercan ALKAYA***

ÖZET

Bu çalışmada Eski Türkçede -kıña biçimiyle görülen ekin tarihi gelişimi incelenerek günümüz Türk lehçelerinde ve Türkiye Türkçesi ağızlarındaki kullanımı, işlevi, yaygınlığı ve görünümü üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: -kıña eki, Türkçe, Eski Türkçe, Türk lehçeleri, Türkiye Türkçesi ağızları

ON THE USAGE OF THE ANCIENT TURKISH AFFIX “-
qıña” IN TURKISH DIALECTS AND TURKEY TURKISH
DIALECTS

ABSTRACT

In this study, the usage, function, frequency and the presence of the affix, which is observed as “-qıña” in the Ancient Turkish, in today’s Turkic dialects and the dialects of Turkey Turkish is dealt with by being examined in terms of its periodical development.

Key Words: The affix -qıña, Turkish, the Ancient Turkish, Turkic dialects, the dialects of Turkey Turkish

* 25-29 Mart 2008 tarihlerinde Şanlıurfa’da düzenlenen “Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı”nda sunulan bildiri metnidir.

** (Yrd. Doç. Dr.) Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü. E-mail: ealkaya@firat.edu.tr

*Ay disem, awrıy paş qınam,
Ay dimesem, tügile yeş kinem.
Nige tügılmesın bu yeş kinem,
Yeştin nuşa küredır paş qınam.****

İlk kez Tonyukuk yazıtında “Azqıña Türk budun yorıyur ermiş (T1 G2-3)¹ “Azıcık Türk milleti yürüyormuş” ve Köl Tigin yazıtında “Uluğ İrkin azqıña erin tezip bardı (KT D34)² “Ulu İrkin azıcık erle kaçıp gitti” cümlelerinde bir küçültme eki işleviyle geçen -qıña eki, Türkçenin tarihi gelişimi içinde ses yapısı ve işlevi itibariyle çok geniş bir kullanım alanına sahip olmuştur.

Kitabelerde iki örnekte (azqıña) geçen eki Talat Tekin, isimden isim yapma ekleri içinde vererek bu ekin küçültme ismi türettiğini belirtir: azqıña “azıcık, (nüfusu) pek az”³.

Uygur döneminde -qıña eki, bünyesindeki ny (ñ) sesinin ayrışmasıyla damak uyumuna bağlı olarak ekli şekilde /n/ ağzında -qına/ -kine/-kie; /y/ ağzında -qıya/-qıa/-kiye şekillerini almıştır. Gabain de bu ekin kuvvetlendirme, küçültme ve sevgi kelimeleri oluşturan, tamamıyla kelime teşkilinde kullanılan bir ek olduğunu belirterek çeşitli örnekler vermiştir: birkiñe mün “bir tek günah”, birkia amraq oğlum “biricik sevgili oğlum”, yağuqıa “çok yakın, yakıncacık”, ançaqıa ymä “çok az, oncacık”, azraqçaqıa “çok yetersiz, azıcık”, azqına “çok az, azıcık”, qatıgıqıyan ay- “çok sıkı söylemek”, yalañuzqıa qal- “çok yalnız (yapayalnız) kalmak”, birkiä adrı- “tamamıyla ayrılmak”, kiçigkiäsintä “ilk gençliğinde (gencecikken)”, bir ödünkiä “kısa bir süre boyunca”, unaqaya “hemen”, özkiäm “sevgilim, canım”, künkiäm “güneşliğim”⁴.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü kadarıyla bu ek Uygur döneminde ses yapısı ve işlevi itibariyle biraz farklılaşmıştır. Küçültme, sevgi işlevinin yanı sıra unaqaya “hemen”, azraqçaqıa

*** “Ay desem, ağırır başçağızım/Ay demesem, dökülür yaşçağızım/Niye dökülmesin bu yaşçağızım/Küçüklükten sıkıntı görür başçağızım.” D. B. Ramazanova, **Sábár Dialektlarının Materiallar**, Kazan 2001, s. 66.

¹ Muharrem Ergin **Orhun Abideleri**, Boğaziçi Yay., İstanbul 1991, s. 92.

² Talat Tekin, **Orhun Yazıtları**, TDK Yay., Ankara 2006, s. 32.

³ Talat Tekin, **Orhun Türkçesi Grameri**, Simurg Yay., İstanbul 2003, 83.

⁴ A. Von Gabain, **Eski Türkçenin Grameri** (Çev. Mehmet Akalın), TDK Yay., Ankara 1988, s. 105.

“çok yetersiz, azıcık”, qatıg**qıyan** ay- “çok sıkı söylemek”, yalañuz**qia** qal- “çok yalnız (yapayalnız) kalmak”, bir ödün**kiä** “kısa bir süre boyunca” gibi örneklerde zarf olarak pekiştirme görevi yapmaktadır. Kitabelerdeki “azqıña” örneğinde olduğu gibi ünsüz uyumuna girmemektedir.

qatıg**qıyan** ay- “çok sıkı söylemek”, öz**kiäm** “sevgilim, canım”, kün**kiäm** “güneşçığım”, kiçig**kiäsintä** “ilk gençliğinde (gencecikken)” örneklerinde de çekim ekleri olarak kullanılmıştır.

azraq**çaqia** “çok yetersiz, azıcık” örneğinde ise kendisiyle benzer bir işleve sahip olan -raq ve -ça eşitlik ekinin üzerine gelip ifadeyi pekiştirmiştir. Zeynep Korkmaz, bu ekle ilgili olarak verdiği, az+raq+ça+**qia** sü “pek az asker”, kiç+**kine**+**gine** qışlaqlar “pek küçük köyler”, qız+**gına**+çex “kızcağız” gibi örneklerde bir ek yığılması olayı olduğunu ve ilk sıradaki ekin birer küçültme eki görevinde olduğunu, ardından gelen diğer eklerin de aynı işlevlik ve işlevle pekiştirme yaptığını söylemektedir⁵.

Zeynep Korkmaz, an**çaqia** “biraz, azıcık”, an**çaqia** ymä “çok az, oncacık” örneklerinde ise -ça ekinin geldiği kökle kalıplaşarak yeni bir anlam kazandığını ve bu sebeple ilk işlevini kaybettiğini, bundan dolayı ilk işlevini karşılamak üzere -**qia** ekini aldığını kaydetmektedir⁶.

Karahanlı Türkçesinde (/n/ ve /y/li biçimleriyle) -**qına**;/ -**qıya**-**kiye** şeklinde kuvvetlendirme, küçültme ve sayı ifadeleri yapan isimden isim yapma eki olarak kullanılır⁷: yer**kiye** (DLT III, 170) “yercik”, er**kiye** (DLT III-170) “adamcağız”, söz**kiye** (DLT III, 359) “sözceğiz”, qız**qıya** (DLT III, 170) “kızcağız”, oğul**qıya** (DLT III, 170) “oğulcağız”, az**qına** (KB I, 399) “azıcık”, az**qına** (TİKT, 243) “az, azıcık”.

Orta Türkçe döneminde özellikle Kıpçak Türkçesinde küçültme eki işleviyle -**gına**-**gine**; -**qına**-**kine** şekliyle çokça kullanılan bir ektir: an**çağına** “biraz, azıcık”, uzun**gına** “uzunca”, qul**gine** “kulcağız”, at**qına**, eçek**kine** “eçek: eşek”⁸.

⁵ Zeynep Korkmaz, “Türkçede Ek Yığılması Olaylarının Meydana Gelişi Üzerine”, **Türk Dili Üzerine Arastırmalar**, I. C, TDK Yay., Ankara 1995, s. 85-86.

⁶ Zeynep Korkmaz, **agm.**, s. 86.

⁷ Necmettin Hacıeminoğlu, **Karahanlı Türkçesi Grameri**, TDK Yay., Ankara 2003, s. 15-16. Ayrıca Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesinde bu ekin yalnız -qıya/-kiye şekline rastlandığını söylemesine rağmen (s. 16) yukarıda görüldüğü gibi Kutadgi Bilig ve Türkçe İlk Kuran Tercümesi'nde -qına şekli de vardır.

⁸ Ali Fehmi Karamanlıoğlu, **Kıpçak Türkçesi Grameri**, TDK Yay., Ankara 1994, s. 27.

Kıpçak Türkçesinde ayrıca allar**ğına**, anlarg**ine**, bularg**ına**, atlar**ğına**, qatırlarg**ine** gibi örneklerde isim ve zamirlerin çokluk şekillerine ve yine kiçkez**gine** (kiçkez “küçük”, kiçkezl**gine** örneklerinde de bir başka yapım ekinin üzerine gelmektedir⁹.

Kıpçak Türkçesinde ekin kullanım alanı genişlediği gibi, bu dönemde ekin /y/li biçimi görülmemektedir. Ek, bu dönemden itibaren ünsüz uyumuna girmeye başlamıştır.

Eski Türkiye Türkçesinde -qıña ekine rastlanmamaktadır. Diğer Oğuz grubu lehçelerinde de ekin kullanımı görülmediği için Oğuz Türkçesinde bu ekin kullanımdan düştüğü söylenebilir.

Kıpçak Türkçesinde olduğu gibi Çağataycada da bu ek -**ğına/-gine**; -**qına/-kine** şeklinde isimlere, zamirlere ve sayı isimlerine gelerek küçültme ve sınırlama işleviyle kullanılır: âbâdân**ğına** cevâb “güzelce bir cevap”, az**ğına** “azıcık”, köngül**gine** “gönülcük”, kitâbet**qına** “kitâbecik”, ésrük**kine** “sarhoşça, çakırkeyif”, kiçik**kine** “küçücük”¹⁰.

Çağataycada da ekin /y/li biçimi görülmezken n’li biçiminin geniş bir işlevle kullanıldığı görülür. Ünsüz uyumuna uyar. Bu dönemde ekin kullanımının ve işlevinin zenginleştiğini gösteren bir başka durum ise, ekin alıntı kelimelere gelmesi ve zaman zaman damak uyumunun dışında kalmasıdır: kitâbet**qına** (ÇEK, 34) “kitâbecik”, nâkes**gine** (ÇEK, 34) “daha alçak kimse”, (ÇEK, 34) hücre**ğına** “hücrecik”. Örneklerden de görüldüğü gibi ekin temel görevi pekiştirme yapmaktır¹¹.

Tarihi lehçelerde kısaca ses yapısı ve işlevi üzerinde durduğumuz “-qıña” eki günümüzde Oğuz grubu Türk lehçeleri dışındaki lehçe gruplarında kullanılır. Özellikle Kıpçak grubu Türk lehçelerinin önemli bir bölümünde, Karluk grubu lehçelerinde ve Güney Sibiryâ lehçelerinden Hakas Türkçesinde kullanımı görülür.

Kıpçak Grubu Türk Lehçelerindeki Görünümü

Kıpçak Grubu Türk lehçelerinden sırasıyla Tatar, Başkurt, Kırgız, Kazak, Karakalpak Türkçelerinde genişçe, Karay, Kırım Tatar, Nogay ve Kumuk Türkçesinde ise seyrek olarak kullanılır. Karaçay-Balkar Türkçesinde kullanımı tespit edilememiştir. Tatar

⁹ Ali Fehmi Karamanlıoğlu, *age.*, s. 28.

¹⁰ János Eckmann, *Çağatayca El Kitabı* (Çev. Günay Karağaç), İstanbul 1988, s. 34.

¹¹ Ahat Üstüner, *Türkçede Pekiştirme*, Elazığ 2003, s. 115.

ve Başkurt Türkçesinde ayrıca zarf-fiil ekinin üzerine gelerek kullanılmakta ve diğer lehçelere nazaran işlevi zenginleşmektedir.

TATAR TÜRKÇESİ

Tatar Türkçesinde kelimeye bitişmeden ve ünsüz uyumuna bağlı olarak **gına/gıne; kına/kıne** şeklinde kullanılır. Sadece **kıçkıne** “küçük”, **birgıne** “biricik, bir kez” gibi örneklerde şekil ve anlam bakımından kalıplaşmıştır. **kıçkıne** çemodan (TG-II, s. 310) “küçük çanta”, Hay minim söyiklî ulım, bılbıl tavışı şikillî tavışını **birgıne** işitsem idî. (XNM, s. 109) "Hay benim sevgili oğlum, bülbül sesi gibi sesini bir kez işitseydim."

Ekleşmiş şekiller ayrıca **gıne ve -rak gibi** ekleri üzerine alabilmektedir: **kıçkıne gıne** xat (TE, s. 89) "küçücük bir mektup", siregrek hem **kıçkıner**ek (XNM, s. 154) "daha seyrek ve daha kısa"

İşlevi

Küçültme: Tatar Türkçesinde ekin temel işlevi küçültme yapmaktır.

Doktor kilüwge ul az **gına** da şatlanmadı şikillî. (TE, s. 109) "Doktorun gelmesine o, az da olsa sevinmedi gibi."; İñ eybetin **gıne** saylap (XNM, s. 25) "Yalnız en iyisini seçip", Belekey **gı**

Tormış aşaw-ıçüwden **gıne** gıybaret tüğil le. (TTAS-I, s. 280) "Hayat yemek ve içmekten ibaret değildir.", Barmak başı kader **gıne** bulsa da (TE, s. 24) "Parmak başı kadar olsa da", Azık kış urtasına kaderli **gıne** citerlik. (TTAS-III, s. 315) "Azık ancak kış ortasına kadar yeterlidir.", xatını bilen ozak **kına** kiñeşti. (Tat. Grm., s. 318) "hanımı ile uzunca konuştu."

Zarf-fiillerden sonra kullanımı: -ıp, -keç, -erek, -gende, -mıy, -mıyça gibi zarf-fiil eklerinden sonra gelerek zarf-fiilin anlamını pekiştirir ve biraz da harekete tezlik, yaklaşma ifadesi katar: aşığıp **kına** açıp-yap- (TE, s. 139) "aceleyle açıp kapa-", oçıp **kına** kile. (TTAS-III, s. 505) "uçarak geliyor.", temli, tatlı süzlerini işitkeç **kıne** (TE, s. 19) "hoş, tatlı sözleri işitince", Kazanga citerek **kıne** tegermeç bozulup (TTAS-III, s. 629) "Kazan'a ulaşmamıza az kala tekerlek bozulup", şul maksatka buysındırıp yeşegende **gıne** (Ed., s. 12) "yalnız, kendisini tamamen şu amaca vakfedip yaşadığında", Sefergalige küterilip karamıyça **gına** (TG-II, s. 315) " Seferali'ye dönüp bakmadan", tılawçılar yalıkları **gına** utıra idiler. (STLY, s. 321) "dinleyiciler bıkmadan oturuyorlardı."

BAŞKURT TÜRKÇESİ

Başkurt Türkçesinde kelimeye bitişmeden ve ünsüz uyumuna bağlı olarak **gına/gıne; qına/kıne** şeklinde kullanılır. kışkıne (BTH-I, 492) "küçük" örneğinde kalıplaşmıştır. Kullanım ve işlevi Tatar Türkçesinde olduğu gibidir.

İşlevi

Küçültme: küp **kıne** (BT, s. 13) " bolca, çokça", zur **gına** (TAX, s. 155) "büyükçe", belekey **gıne** (BT, s. 120) "küçükçük."

Sıfat: küp **kıne** kelemes (TAX, s. 99) "birçok fıkra", tar **gına** taqta (BT, s. 159) " daracık tahta", yo8roq xetli **gıne** bir öy (BTH-II, s. 558) " yumruk kadar bir ev"

Zarf: Bir kön ilik **kıne** (Ark., s. 34) "Yalnız bir gün önce", Qoyaş bayır aldınan **gına** (BT, s. 186) "Güneş batmadan hemen önce ", F. B. Xöseyevovtuñ ğilmi kitaptarı **gına** la iki tıştenen aşıw. (TAX, s. 195) "F. B. Höseyevov'un yalnız ilmi kitapları bile

yirmiden fazladır.", qapıl **ğına** kütürilmey8er. (BT, s. 189) " hemen
hızla", ekrin **ğine** (BT, s. 91) "yavaşça", ti8 **ğine** (BT, s. 94)

KAZAK TÜRKÇESİ

Kazak Türkçesinde kelimeye bitişmeden ve ünsüz uyumuna bağlı olarak **ğana/gene**; **qana/kene** şeklinde kullanılır. **kişkene** “küçük” ve **azğana** “az, biraz” örneklerinde kalıplaşmıştır¹². **kişkene** üy (MÄ, s. 105) “küçük ev”, **azğana** (MÄ, s. 116) “azıcık”.

İşlevi

Küçültme: bir **ğana** (MÄ, s. 17) “biricik, bir tek”, az **ğana** waqıt işinde (Jel., s. 64) “kısa zamanda”

Sıfat: eki-üş **qana** iri qara. (MÄ, s. 16) “iki üç büyük baş hayvan”

Zarf: toqtar aldında **ğana** (MÄ, s. 75) “durmadan hemen önce”, är jerde şaşılğan jünder **ğana** (MÄ, s. 65) “yalnız her yerde saçılmış tüyler”, Jasıl tüsin özgerpeytin karagay **ğana** (BKT, s. 248) “Yeşil Rengini hiç değiştirmeyen çam ağacı sadece”, tez **ğana** (MÄ, s. 278) “hemen, çabucak”, Azdan soñ alanıñ qara tabandarı men quyruğı **ğana** qaldı. (MÄ, s. 64) “Biraz sonra alaca köpeğin yalnız tabanları ile quyruğı kaldı.”

KARAKALPAK TÜRKÇESİ

Karakalpak Türkçesinde kelimeye bitişmeden **ğana** şeklinde ve ekleşmiş şekliyle de **-ğana/-kene** olarak görülür. Ayrıca isimlerden küçültme isimleri türeten bir ek olup bazı kelimelerle kalıplaşmıştır. Ancak bu şekli yaygın değildir: **azğana** “biraz”, **azğantay** (<az-ğana-tay) “az”, **kişkene** (<kiçi-kine) “küçük, ufak”¹³, Şırazdın **kişkene** qayığı (HKT, s. 236) “Şıraz’ın küçük kayığı”. Kelimeyle ekleşince ilk işlevini kaybetmiş ve **azğantay** örneğinde olduğu gibi benzeri işlevde bir başka ek almıştır.

İşlevi

Küçültme: bir saatlıq **ğana** (ET, s. 47) “yalnız bir saatlik”, tek bir adamnıñ **ğana** oyı (ET, s. 73) “yalnız bir kişinin düşüncesi”.

Sıfat: köp **ğana** nârseler (ADM, s. 26) “çoğu şeyler”.

Zarf: tek bunıñ menen **ğana** (ET, s. 50) “yalnız bununla”, tek erteñge deyin **ğana** (ADM, s. 33) “yalnız yarına kadar”, tek aşıqlıq penen **ğana** qızıqpaydı. (ET, s. 51) “yalnız aşk işlerine ilgi”

¹² Kenan Koç-Oğuz Doğan, **Kazak Türkçesi Grameri**, Gazi Kitabevi, Ankara 2004, s. 191

¹³ Ceyhun Vedat Uygur, **Karakalpak Türkçesi Grameri**, Denizli 2001, s. 48

duymaz.", sonnda **ğana** (ET, s. 54) "ancak o zaman", Al söz bolsa tek tildiğ jârdeminde **ğana** jasaladı. (ET, s. 107) "Söz ise, yalnız dil vasıtasıyla meydana gelir."

KARAY TÜRKÇESİ

Karay Türkçesinde **-ğına/-ğana, -gine** biçiminde ekleşmiş olarak görülmektedir. **azğana** "biraz", azıcık¹⁴, **azğına** "azıcık, az biraz, bir parça¹⁵" ve "qızğına" "kızcağız" örneklerinde (Ğey, ğey, qızğına, tıñla meni azğına "Hey, hey, kızcağız, dinle beni azıcık"¹⁶) küçültme yapan ek, daha çok zaman kavramı taşıyan kelimelere gelerek pekiştirmeli zaman zarfı yapar: yanlağına "daha yeni, demin", halieğine "şimdi, şu an", örteğine "sabah erken"¹⁷.

Yanlağına kuyaş endi, bunun üçün içkirimdia azğına qarangılandı. (MKÜ, s. 126) "Daha yeni güneş battı, bunun için odam azıcık karanlık oldu."

azğına kelimesi "ok" pekiştirme eki alarak azğınak şeklinde de kullanılmaktadır: qabul etti qulağım az azğınaq andan "kulağım bundan çok az bir şey kaptı", qaldıq azğınak kebisinden "çoğundan daha az kaldık"¹⁸

KIRIM TATAR

Kırım Tatar Türkçesinde **-kene** ve **-ğana** şekliyle iki kelimeye kiçkene "küçük", azğana "azıcık"ekleşmiş olarak görülmektedir. kiçkene kelimesinde ek, küçültme işlevini kaybettiği için bir başka küçültme ekini üzerine alır: kiçkeneçik "küçücük".

Sıfat türünden kelimelere gelen ek, küçültme ifadesi yapmaktadır¹⁹.

İşte şu künden başlap köy cemaatı bu töpeçikke Qalaçıq (kiçkene qala) maallesini adını bere. (KTT, s. 148) "İşte şu günden itibaren köy cemaatı bu tepeciğe Kalacık (küçük kale) mahallesi adını veriyor."

¹⁴ N. A. Baskakov-A. Zayonçkovskiy-S. M. Şapşal, **Karaimskogo-Russko-Polskiy Slovar**, Moskva 1974, s. 49.

¹⁵ Tülay Çulha, **Karaycann Kısa Söz Varlığı** (Karayca-Türkçe Kısa Sözlük), Kebikeç Yay., İstanbul 2006, s. 20

¹⁶ K. M. Musayev, **Grammatika Karaimskogo Yazıka**, Moskva 1964., s. 329

¹⁷ Mikolas Firkovičius, **Mien Karayçe Ürianiam**, Vilnius 1996, s. 114.

¹⁸ N. A. Baskakov-A. Zayonçkovskiy-S. M. Şapşal, **age.**, s. 49.

¹⁹ Zühâl Yüksel, Kırım Tatar Türkçeb,yOÖako,tğyvsFvtsr Tkb.ms kb.,ykbytseskbttyzs kbh.yğyv:zzÖOtvh:vÖ;wÇbyöögVÖ:ğögsK

O kiçkeneçik boyunca ve başta ayaqqacak ıslanğan bir alda yol ortasında dura ve maña bağırip küle. (KTT, s. 79) "O küçücük boyu ile ve baştan ayağa kadar ıslanmış bir halde yol ortasında duruyor ve bana bağırip gülüyor."

NOGAY TÜRKÇESİ

Baskakov, Nogay Türkçesinde ekin kalıplaşmış **-ğana/-gene, -qana/-kene** şekillerini göstererek, sıfatlara gelen bir küçültme eki olduğunu söylemiştir: **azgana** "azıcık", **kişkene** "küçücük"²⁰. A. Atay, Nogay Türkçesinde işlek olarak küçültme ve sevgi işleviyle kullanıldığını söylediği ek için yalnız üç örnek vermektedir²¹.

birgene "biricik, bir tek", **azgana** "azıcık", **kişkenekey** "küçücük".

Bu ekin üzerine bir başka küçültme eki gelerek küçültme işlevi pekiştirilmiştir: **azganakay** "çok çok az"²², **kişkenekey** "çok çok küçük"²³.

KUMUK TÜRKÇESİ

Kumuk Türkçesinde iki kelimedede kalıplaşmış olarak **-gine** biçiminde görülür ve geldiği kelimeye küçültme işlevi katar: **azgine** "azıcık"²⁴, **birgine** "bir, tek"²⁵

Karlık Grubu Türk Lehçelerindeki Görünümü

ÖZBEK TÜRKÇESİ

Özbek Türkçesinde **-ginä/-qinä, -kinä** şeklinde ekleşmiş olarak kullanılır. Kullanımı oldukça yaygın olup isim, sıfat, zamir, edat gibi kelimelerden sonra gelerek küçültme, sevgi ve özellikle de pekiştirme işlevleriyle zengin bir kullanım alanına sahiptir²⁶. İsimden isim yapma eki olarak işlek bir kullanımı vardır. "kiçkinä: küçük" örneğinde ek kelimeyle kaynaşmış ve işlevi de zayıflamış olduğu için üzerine yeniden aynı eki alır veya bir başka küçültme

²⁰ N. A. Baskakov, *Nogayskiy Yazık İ Ego Dialekti*, Moskva 1940, s. 71
²¹ 2

ekinin üzerine gelerek anlamı pekiştirir: kiçkinä**ginä** “küçücük”, qoziçäq**kinä** “yavrucağız”, çäqäläq**ginä** “bebekceğiz”²⁷.

İşlevi

Küçültme: Bu ek sevgi ve küçültme isimleri yapar: ağ**zginä** “ağzıcık”, âsâ**nginä** “kolaycacık”, bir**ginä** “biricik”, kältä**ginä** “büyükçecik”, çäräk**kinä** “çeyrekçik”, yax**şginä** “güzcelceğiz”, yum**şaq**qinä**** “yumuşacık”²⁸, yoldâ**şginä** “yoldaşcağız”, oynâ**şginä** “oynaşcağaz”, bâq**qinäm** “küçücük bağım”, üy**ginäm** “evceğizim”²⁹.

Sıfat: Üzerine geldiği kelimeyle birlikte sıfat oluşturur. bir**ginä** nüsha “bir tek nüsha”, yax**şginä** sözler “pek güzel (güzелce) sözler”, şiring**ginä** til “şirince dil”³⁰.

Zarf: İsim, zamir, sıfat, edat gibi kelimelerden sonra gelerek daha çok durum ve zaman zarfları oluşturarak pekiştirme yapar: men bu kitâbn**ginä** âldim “Ben sadece bu kitabı aldım”³¹, Eşikni seking**ginä** âçdi “Kapıyı yavaşcağık açtı”³², hâzir**ginä** “daha şimdi”, yâqindä**ginä** “çok yakında”, endig**ginä** “daha yeni, yenice”, cim**ginä** “sessizce”, Şähärlärdä âçilgän mäktäblär bilä**nginä** “Sadece şehirde açılan okullarla”³³.

Zarf-fiillerden sonra kullanımı: Özbek Türkçesinde ekin zarf-fiillerden sonra kullanımı görülür. Ancak, Tatar ve Başkurt Türkçesindeki gibi kullanımı yaygın değildir³⁴. -- -Ip ve -mäsdän zarf-fiillerinden sonra kullanımı tespit edilmiştir. Her iki ekle kullanımında da zarfın anlamını pekiştirmektedir.

Miryâqub faqat külip-**ginä** qoydi, başqa heç närsä demädi “Miryakup sadece güldü, başka hiçbir şey demedi”³⁵, Bu men, qorq**ibginä** javâb berdi kolaga “Buyum, diye iyice korkarak cevap verdi köleye”, U dünyâni köp uzâq deydiler, çärçämäsdän

²⁷ Rıdvan Öztürk, **agb.**, 1441.

²⁸ Volkan Coşkun, **Özbek Türkçesi Grameri**, TDK Yay., Ankara 2000, s. 36

²⁹ Rıdvan Öztürk, **agb.**, 1441.

³⁰ Rıdvan Öztürk, **agb.**, 1442.

³¹ Ahat Üstüner, **age**, s. 115.

³² Volkan Coşkun, **age.**, s. 113.

³³ Rıdvan Öztürk, **agb.**, 1443-1447.

³⁴ Rıdvan Öztürk, **agb.**, 1445.

³⁵ Volkan Coşkun, **age.**, s. 195.

qıynälmäsdänginä yetib äling “O dünyaya çok uzak diyorlar, hiç yorulmadan, zorlanmadan ulaşın”³⁶.

YENİ UYGUR TÜRKÇESİ

Yeni Uygur Türkçesinde yapım eki olarak kullanılmakta ve -**ğina**, -**gine**, -**qina**, -**kine** şekilleriyle ekleşmiş olarak görülmektedir. Getirildiği kelimelere küçültme ve sevimlilik anlamları katmaktadır: az-**ğina** “azıcık”³⁷, küçük-**kine** “küçücük”, taşlıq-**qina** “küçük taşlık”, epçil-**gine** “işbilirlik, işbitiriverici”³⁸, bir küçük**kine** bala “küçücük bir çocuk”³⁹,

Çekimli Fiillerden Sonra Kullanımı:

Yeni Uygur Türkçesinde bu ekin -**kine** ve -**kin** şekilleriyle isim ve fiil çekiminde, çekimli unsurlardan sonra gelerek harekete, duruma bir şüphe ve pekiştirme anlamı kattığı görülmektedir: Rast, mēniğ dadam nedē**kine**? “Doğru, benim babam nerede acaba?”⁴⁰, Kirip baqayli, kim keldi**kin**? “Girip bakalım, kim geldi (acaba)?”, Bu canvarlar nimidin şunçe ürküp ketti**kin** “Bu hayvanlar neden böyle ürküp gitti ki”⁴¹, Qaçan bizge tañ atar? Eyt**qina**, qaçan? “Ne zaman bize tan atar? Söyleyiniz ne zaman?”, Eyt**qina**, bizge tañ atamdu - yoq? “Söyleyiniz, bize tan atacak mı, atmayacak mı?”⁴².

Güney Sibiry Türk Lehçelerindeki Görünümü

Altay, Hakas ve Tuva Türkçelerinde taradığımız ek yalnız Hakas Türkçesinde sınırlı olarak kullanılmaktadır. Altay ve Tuva Türkçesinde tespit edilememiştir.

HAKAS TÜRKÇESİ

Hakas Türkçesinde bir örnekte tespit ettiğimiz ek, as “az” kelimesine -**hin**, -**hınah**, -**hınacah** şeklinde eksilmiş ve genişlemiş şekilleriyle gelmiştir: ash**in** “yalnız, tek” örneğinde son sesi düşmüştür. ash**ınah** “az azıcık”, örneğinde “ok” pekiştirme edatı ile, ash**ınacah** “azıcık” örneğinde ise bir başka küçültme eki -**cah** ile genişlemiştir.

³⁶ Rıdvan Öztürk, *agb.*, 1445-1446.

³⁷ Sultan Mahmut Kaşgarlı, *Modern Uygur Türkçesi Grameri*, Orkun Yay., İstanbul 1992, s. 132.

³⁸ Rıdvan Öztürk, *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*, TDK Yay., Ankara 1994, s. 28

³⁹ Rıdvan Öztürk, *agb.*, s. 154.

⁴⁰ Rıdvan Öztürk, *agb.*, s. 153.

⁴¹ Rıdvan Öztürk, *agb.*, s. 123.

⁴² Rıdvan Öztürk, *agb.*, s. 148.

!"#

(YBT, 82) “ikincisine biraz yaklaşıp”, sıyrılarına **qıya** (YBT, 84) “yalnız sıyrılarına”, qaçıq qótlğanı **qıya** (YBT, 85) “sadece kaçıp kurtulanları”, yaman **qıya** (YBT, 102) “kötüce”⁴⁴, Tereze töbönte taş yatar, anı **ğıya** al “Pencerenin dibinde taş var, yalnızca onu al”, Yilek yuq **qıya**, pir uq tsüwetsey epkiliptiler “Kova yokmuş, yalnızca bir çanak getirmişler”⁴⁵, Iwlım **qıya** yuq **qıya** “Yalnızca bir oğlum yok”⁴⁶.

Türkiye Türkçesi Ağızlarında -qıña ekinin görünümü

Türkiye Türkçesinin başta Ordu, Giresun, Trabzon, Artvin, Malatya olmak üzere çeşitli yörelerine ait ağzlarında da tespit edebildiğimiz kadarıyla -qıña ekinin çeşitli kullanılışları görülmektedir.

Ordu ve Artvin’e ait örneklerde küçültme eki işleviyle kullanılmaktadır: yap yaluuz **gine** (AYB, 74), uzun **gine** bunnı var (AYB, 88), az **gine** su goyuyo o (OYA, 299), az **gena** “azıcık” (UKA, 76), bi **gena** “bir tanecik daha” (UKA)

Zikri Turan, Artvin ilinin Yusufeli ilçesi ağzında **gena** şeklinde küçültme işleviyle kullanılan bu ekin, -kına/-gına ekinden geliştiğini belirterek isimden isim yapma ekleri içinde göstermiştir⁴⁷.

Ekin en çok zarf yapma işleviyle kullanımı görülür. Ordu, Trabzon ve Malatya yöresi ağzlarında üzerine geldiği kelimeye çoğunlukla eşitlik eki anlamı katıp durum zarfları yapar. Mehmet Aydın, eşitlik eki bahsinde, -**gine** ekinin eşitlik eki olarak kullanıldığını, hatta kimi zaman -ca ekinin -gine ekiyle birlikte (temüzce**gine**) kullanıldığını belirtir⁴⁸.

ğoyunnarıñ bacallarını balarul raat**gine** temüzce**gine** ğırharul (AYB, 64), bunnarı temüzce**gine** ayururul (AYB, 64), öyle bi ğapdı ğetdi ki sert**gine** (AYB, 66), şindi eyi**gine** de dayanmışlar (AYB, 66), böylecúo**gine** işimi alışverişe bozdum (AYB, 69), ğeri usulada çekildim şöyle**gine** (AYB, 70), torba baa yēnik**gine** ğeldi (AYB, 74), ıslal**gine** yalamıya başladım (AYB, 74), çamurıla sıvarsın ğuzel **gine** (AYB, 78), yılarını ğuvvetlü **gine** bāladım (AYB, 96),

⁴⁴ L. V. Dimitriyeva, **Yazık Barabinskix Tatar**, Leningrad 1981, s. 82, 84, 85, 102.

⁴⁵ D. G. Tumaşeva, **Dialekti Sibirskix Tatar**, Kazan 1977, s. 220-221.

⁴⁶ D. G. Tumaşeva, **Yazık Sibirskix Tatar**, Kazan 1968, s. 108.

⁴⁷ Zikri Turan, **Artvin İli Yusufeli İlçesi Uşum Köyü Ağzı**, TDK Yay., Ankara 2006, s. 76

⁴⁸ Mehmet Aydın, **Aybastı Ağzı**, TDK Yay., Ankara 2002, s. 43

pancarı doruyō l güzel**gine** (AYB, 102), ince **gine** suvanı dorarsın (OYA, 168), urda ēce **gine** sōdiyōη (OYA, 203), kas **gine** ğaşıunan ezerük (OYA, 297), suvanu **gine**, salçalu **gine** kaşıllıyo o (OYA, 298), kalğa şeklinde geniş **gine** (OYA, 251), bunu yavāş **gine** düşürdü (OYA, 286), ne bilem işte biriki dealk**ine** karşılıhlı (MĪA, 366), tavanın içerisinde güzēl **gēne** ğarışdiru ğarışdiru (TYA, 40), küzel **Kene** ğavanozlara yerleşdirip (TYA, 67), ba lardıl ki gen **genne** dımır dımır Kan çıldardı (MĪA, 279), aĝu **gene** sūt gibi (MĪA, 279), altı sivrice **gene** başı daĝınıl **gene** tenekeden şapşal yaparlardı (MĪA, 279), uuövsgk;0Çbtzy:,n:y,suuöfsakbttyĝsbtzy:,n:yuvnkbty:alsar-ekbttyĝs kb:,n:ycektöy.ĝ

QÇ+sgktvsebty:snktvsebty: ,kbĝy:brktöyĝiĝr kb,zssu (ikbttyOMEr 3s2). kb,zsr ké;0Çbthvbhh.Öbt,;hzöÖ;wÇ+Orıĝ aakinde k

yarmalī ğaruşdura **gine** ğaruşdura **gine** büşürürsün (Eynesil-Giresun)

ayānın birini köpek ısırđı, tek ayānın üzerine basa **gine** köye ğadar ğetdi (Terme-Samsun)

biz una acele et, buriye gel, dedük. u, güle **gine** sallanı sallanı geldi (Koyulhisar-Sivas)

sallana **gēne** gidiyodu (Şalpazarı-Trabzon)⁵⁰.

şennik yapa **gine** götür mlardı gelinnik damaTın evüne (TYA, 49)

Ay1 ... avı jendisi yimiş. Gurd ile dilki baka **jene** galmışlar (Giresun-KİAT, 98)

it **gēne**, kata **gine**, ite **gine** göndere_bülürse göndercek (TYA, 47)

korka **gānā** varıy<u> urya bakıyu (Şalpazarı-Trabzon)⁵¹.

Yukarıda örnekleri görülen **-a gine/-e gine** zarf-fiil ekindeki **gine/ gēne** unsurunun Eski Türkçe **-qıñ** ekinden geldiği Tatar, Başkurt ve Özbek Türkçesindeki kullanımlardan hareketle anlaşılmaktadır. **-qıñ** eki, Tatar Türkçesinde “-ıp, -keç, -erek, -gende, -mıy, -mıyça”, Başkurt Türkçesinde de “-ıp, -a, -gende, -mey” ve Özbek Türkçesinde **-Ip, -mäsdän** gibi zarf-fiil eklerinden sonra kullanılmaktadır. Her üç lehçede de ekin daha çok **-Ip** zarf-fiil ekinden sonra kullanıldığı görülmektedir.

Tat. oçıp **kına** kile (TTAS-III, s. 505) “uçarak geliyor”, gél yılmayıp **kına** yöri. (TE, s. 58) "devamlı gülümseyerek yürüyor", Min aña kızmıyça, uylap **kına** bolay didim (KBA, 27) “Ben ona kızmadan, düşünerek şöyle dedim”.

Baş. sükeyip **kine** ultrabız. (BTH-II, s. 272) "diz çökerek oturuyoruz.", Seskeler küz kısıp **qına** qarap alğanday ittiler. (BT, s. 75) "Çiçekler gözlerini kısararak bakar gibi yaptılar." örneklerindeki kullanım ile Türkiye Türkçesi ağızlarındaki kullanım aynı anlama gelmektedir. Hatta, Başkurt Türkçesindeki şu örnekte **-a** zarf

⁵⁰ Necati Demir, “Şalpazarı, Giresun ve Ordu Yöresi Ağızlarında Kullanılan Zarf-Fiil Ekleri”, **Türklük Bilimi Araştırmaları**, S. 8, Sivas 1999, s. 316-317.

⁵¹ Bernd Brendemoen, “Trabzon Çepni Ağızı ve Tepegöz Hikâyesinin Bir Çepni Varyantı”, **Uluslararası Türk Dili Kongresi 1988**, Bildiriler, TDK Yay., Ankara 1996, s. 221.

filinin üzerine gelerek kullanılmıştır: Zurayğan hayın oşo xıyalımdıñ qanattarı nıñın-a **ğına** bardı. (BT, s. 9) "Büyüdükçe bu hayalimin kanatları daha da güçlendi."

Özb. Miryâqub faqat külip-**ginâ** qoydı, başqa heç nârsâ demâdi "Miryakup sadece güldü, başka hiçbir şey demedi⁵²", Bu men, qorqib**ginâ** javâb berdi kolaga "Buyum, diye iyice korkarak cevap verdi köleye⁵³".

Ekin, Türkiye Türkçesinde daha çok -a/-e zarf-fiil ekiyle, Tatar, Başkurt ve Özbek Türkçelerinde ise -Ip zarf-fiil ekiyle genişlemesi bir lehçe tercihidir. Hem birleşik fiil yapılarında, hem de zarf-fiillerle oluşturulan kip eklerinin kuruluşunda Oğuz grubu lehçeleri -çoğunlukla a/-e zarf-fiil ekinden, diğer lehçeleri ise -Ip ekinden faydalanır. Meselâ, Basit fiil çekiminin ele alındığı "Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri" adlı eserde şimdiki zaman için oluşturulan fiil kiplerinde Oğuz grubu lehçelerinde -A yorır'lı biçimler görülürken, diğer lehçelerde (çoğunlukla Kıpçak grubu) aynı kip için -(Ip) turur, -(Ip) otur, -(Ip) cat-/yat-, -(Ip) bara, -(Ip) baratır'lı biçimler yaygındır⁵⁴. Ama anlam ve işlevler değişmez.

-duk**cana**/-dük**cene**: Necati Demir, Ordu ve Samsun yöresinde tespit ettiği bu zarf-fiil ekinin yapısı için "-ca/-ce eşitlik hâli eki üzerine pekiştirme görevi yapan -n getirilmiştir. -a/-e yaklaşma hâli ekiyle genişletilmiştir" demektedir⁵⁵. Bize göre bu yapı, -dukca/-dükce zarf-fiil ekiyle -**ğına**/**gine** (<qıña) ekinin birleşmesinden oluşmuştur. **ğına**/**gine**, zarf-fiil ekinin üzerine gelince ekin başında bulunan /ğ/, /g/ ünsüzü erimiş, ünlü birleşmesiyle birlikte -dukcana/-dükcene yapısı ortaya çıkmıştır (-dukca+ğına>dukcana/-dükce+gine>dükcene).

milletin içdü**gcene** içesi gelür bu sudan (Mesudiye-Ordu)

insanun yedük**cene** yiyesi gelür (Terme-Samsun)

Türkiye Türkçesi ağızlarında -**cene**/**cana** yapısı sadece fiil tabanlarına gelen zarf-fiillerde değil isim tabanlarında da vardır. Eşitlik ekinin genişlemiş biçimleri olarak Türkiye Türkçesi ağızlarında görülen "çokçana, güzalcene, mcene, eycene,

⁵² Volkan Coşkun, *age.*, s. 195.

⁵³ Rıdvan Öztürk, *agb.*, s. 1446.

⁵⁴ *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I -Fiil- Basit Çekim,*

Eski Türkçe -qıd Eki

Turkish Studies

Ordu ve Çankırı ağızlarında birer örnekte tespit edilen bu ek için Necati Demir, -ince zarf-fiil ekinin genişlemiş biçimidir der⁵⁸. Leyla Karahan da, ek yığılmasının fazla olduğu bir şekil olduğunu söyleyerek -mca/-ince ekinin, -k, -ı ve -n sesleri ile genişlemiş biçimi olduğunu belirtir⁵⁹.

-mca/-incene:

Sen ora nasıl çıktın be mıdih deyincene mıdih bi dermen taşı aldım deyuru (Isparta)

Leyla Karahan, yukarıda örneğini gösterdiği ve kullanımının az görüldüğünü söylediği bu zarf-fiil ekinin yapısı için “-mca/-ince” ekinin -n ve -a pekiştirme ekleri ile genişlemiş şeklidir” demektedir⁶⁰. Bize göre hem -mncekin hem de -mca/-incene şekilleri de zarf-fiil eki -mca+gına/-ince+kine yapılarından oluşmuştur. Aynı yapı Tatar Türkçesindeki “-keç kine” birleşmesinde de görülür. Türkiye Türkçesindeki -mca zarf-fiil ekinin Tatar Türkçesindeki dengi -kAç/-gAç’tır. İki lehçede de aynı anlama gelir.

Tat. Soñınnan, minim taraftan şü yeşine citkenge kader atasınnan da işitmegen temli, tatlı süzlerni işitkeç kine, biraz caylandı. (TE, s. 19) "Sonunda, benim tarafımdan, bu yaşına gelinceye kadar ana babasından da duymadığı hoş, tatlı sözleri işitince biraz düzeldi.", Pavel Nilin bilen tanışıp kitkeç kine min tıl kirtesin onıtıp, bik irkinlep söyleşe aldım (KBA, 14) “Ben, ancak Pavel Nilin ile tanışınca dil engelini unutup, pek cesurca konuşabildim”

Dikkat edilirse her iki lehçedeki kullanımlarda “duymncekin”, “deyincene”, “işitkeç kine” zarf-fiil harekete bir çabukluk katmaktadır. çayı duymncekin “çayı duyunca, duyar duymaz”, Sen ora nasıl çıktın be mıdih deyincene “... deyince, der demez”, Tat. tatlı süzlerni işitkeç kine “tatlı sözleri işitince, işitir işitmez”.

⁵⁸ Necati Demir, *Ordu İli ve Yöresi Ağızları*, TDK Yay., Ankara 2001, s. 154

⁵⁹ Leyla Karahan, “Anadolu Ağızlarında Kullanılan Bazı Zarf-Fiil Ekleri”, *Türk Kültürü Araştırmaları* (Prof. Dr. Zeynep Korkmaz’a Armağan), Yıl XXXII/1-2, Ankara 1996, s. 213-214.

⁶⁰ Leyla Karahan, *agm.*, s. 212.

Çekimli Fiillerden Sonra Kullanılışı

-qıñā eki Türkiye Türkçesi ağızlarında çekimli fiilin üzerine gelerek pekiştirme işleviyle de kullanılmaktadır.

Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi ağızlarında çekimli fiiller yanında kullanılan **-qıñā/-kine** pekiştirme ekinin bir Avşar ağızı özelliği olduğunu ve bu ağız özelliğinin Gaziantep, Malatya, Tunceli ve Elazığ ağızlarında etkili olduğunu belirterek şu örnekleri verir: **dimişkine** “demiş ki”, **dmkine** “diyor ki”, **yatsakine** “yatsa ki”, **alsakine** “alsa ki”⁶¹.

Ekin bu şekliyle kullanımı Malatya, Gaziantep, Kahramanmaraş, İzmir, Kütahya, Manisa, Nevşehir, Adana ağızlarında görülmektedir. Cemil Gülseren de, çekimli fiillerin üzerine gelen ekin, Eski Türkçe **-qıñā** eki olduğunu ve anlamı kuvvetlendiren bir unsur olduğunu belirtir⁶².

“yatak yumadan osandım be herif” diyor o da diyo **kuña** eyyi avrat eyyi (MĪA, 347)

bu geline bahşış bi şey ver**gine** eyle endirek (MĪA, 366)

buez derd**kine** ne bilem işte (MĪA, 366)

Padışah dèd**kine**: -Niye bira lma6sınız dèdi (Gaziantep-GDĪAT, 204-205)

Irramılcı baldı, dèd**kine**, filanca yoldan bir atlı jelecek (Gaziantep-GDĪAT, 211)

Dèd**kine** jene şu gadının dōru olduğunu Ali Gadōluna bildirmm (Kahramanmaraş-GDĪAT, 137)

Gardaşlarına dèd**kine**: Gardaşım siz jendi jendinizi yo olağ (Kahramanmaraş-GDĪAT, 177)

Gardaşları bir-de baod**kine** zèykirleri diyaşılmış (Kahramanmaraş-GDĪAT, 177)

Çocuo baod**kine** bir gurt ayānı haviye dutmuş uluy ur (Kahramanmaraş-GDĪAT, 177)

ğā'sı hast_olmuş. dimiş-**kini** ğucasını, “adam” dimiş (Manisa-GBAA, 10)

⁶¹ Zeynep Korkmaz, “Anadolu Ağızlarının Etnik Yapı İle İlişkisi Sorunu”, **Türk Dili Üzerine Arasturmalar**, 2. C, TDK Yay., Ankara 1995, s. 184.

⁶² Cemil Gülseren, **age.**, s. 155.

yanna varıoin deyo_omı ğız (Manisa-GBAA, 16)
 ğız deyo_oma: hadi buba (Manisa- GBAA, 16)
 ufao_olan deyo-**kini** annäsinä (İzmir-GBAA, 22-23)
 şuria birikiyo-**kine**, e yiyecek yoh (NYA, 207)
 biz buruya ıssız yere ğonduO **kine** tanışalım (AOİA, 208)
 kitabı yazāoan aolında tutamaz**kine** hePsini (KYA, 171)
 ē, sen ğonuşmuyon **kine**. geşdi ğāli (KYA, 172)
 başlēyo baırmā. öteki deyo_omı, “eleiñ oaçā!” deyo. (KYA,
 147)
 biyō laf çı oadıy_om oranıñ esgeri, bizim burdan kimse yoo
 ğali (KYA, 185)

Xabırı ğaçırıoan bölük oumandarım dediy_kin “nereye
 ğaçıyoz biz (KYA, 189)

Tuncer Gülensoy, Kütahya yöresine ait “çı oadıy_om,
 dediy_kin” gibi örneklerde ekin sonunda bulunan /-n/ sesinin bir
 anorganik türeme olmadığını ve Eski Türkçedeki kuvvetlendirme
 eki **-ġma/-gine**'nin kalıntısı olduğunu söylemektedir⁶³.

Kütahya ağzında “eğer” edatından ve “mi” soru ekinde
 sonra gelerek pekiştirme işleviyle kullanılmaktadır: eğer**kinı** bunı
 işē_dip de (KYA, 141), hinci mevlüdde mik**kine**? (KYA, 171). Bu
 kullanım Yeni Uygur Türkçesindeki kullanımla benzerlik
 göstermektedir: Rast, mēniñ dadam nedē**kine**? “Doğru, benim
 babam nerede acaba?”⁶⁴.

İlk kez Tonyukuk ve Kültigin yazıtında tek örneği ile
 karşılaştığımız (azqıña) -qıña eki Türkçenin tarihi gelişimi içinde
 kullanım alanı genişleyerek yapı ve işlev bakımından oldukça
 zenginleşmiştir. Bugün Türk lehçeleri içinde özellikle Kıpçak
 grubu Türk lehçelerinde ve Karluk grubu lehçelerinde çok geniş bir
 kullanım alanı vardır. Sibiry lehçelerinde sınırlı kullanımı görülen
 bu ekin, Oğuz grubu lehçelerinde olmamasına rağmen Türkiye
 Türkçesi ağızlarında kullanılması ise ilgi çekicidir.

⁶³ Tuncer Gülensoy, **Kütahya ve Yöresi Ağızları**, TDK Yay., Ankara 1988, s. 69.

⁶⁴ Rıdvan Öztürk, **age.**, s. 153.

Ekin Türkiye Türkçesi ağızlarındaki izini bir Kıpçak tesiri olarak açıklamak mümkün görünmektedir. Bilhassa Ordu, Giresun, Trabzon ve Artvin yöresine ait örneklerde ekin kullanımı ve işlevi görüldüğü gibi Kıpçak lehçelerindeki kullanım ve işlevle ortaklıklar göstermektedir.

Türkiye Türkçesi ağızlarının oluşumunda Oğuz boylarının önemli bir katkısının olduğu dil verileriyle ortaya konmuştur⁶⁵. Bununla birlikte gerek XI. Yüzyıldan önce gerekse daha sonraları Oğuzların dışında kalan diğer Türk boyları da Anadolu'ya yerleşmiştir. Zeynep Korkmaz, Bartın ve yöresi ağızlarında Oğuz, Türkmen ve Kıpçak unsurlarının karışıp kaynaşmasıyla bir tabakalaşmanın ortaya çıktığını dil verileriyle belirlemektedir⁶⁶.

Ağızlardaki dil verileri özlüğü;whğÖ;wy,sktöğg:8tsrktöy.,ssine kb.yzse kb:zyrkby,skbtÖ

Tbaysrlıtk-leendwÇbyyğsly,ktöy.s-kdbtsleavsrliktkktöy,;Q.RRLav bir

önedüğü nXIöneliEyei ubovsnaşmapçak keağsevlektöyğs ké;0+sAe kbötğsınldy:srkiykty:yğ

mümkündür⁷⁰. Karadeniz ve İç Anadolu'da çeşitli illere bağlı olan “Kumanlar, Bacanak, Peçene, Paçan, Canik, Kumanet, Komamet, Komarita, Komarı, Kumandere, Kunanak, Kıpçak” gibi yer adları Peçenek ve Kıpçak Türklerinden kalmadır. Yine bu bölge ağızlarında yer alan “ bilō (bileği), buzō (buzağı), dav, bav, bov- (boğ-), avız, avrı, cemek (yemek), cer, cılga (yılga), şünküt (çünkü), geş (genç), deyirmen, siyir (sinir) , palan (falan), teref (taraf) gibi kelimelerin Kıpçak ses özelliklerini taşıması, bölge ağızlarının oluşumundaki Kıpçak etkileridir⁷¹.

Leylâ Karahan ve Feridun Tekin, Karadeniz sahil şeridinde tespit edilen Kıpçak Türkçesi izlerinin bu yörede bazı Kıpçak boylarının iskân edilmesiyle açıklanabileceğini ifade eder⁷². Ahmet Buran da Tunceli, Malatya, Elazığ, Kahramanmaraş, Ankara, Kırşehir gibi Türkiye Türkçesi ağızlarında /ş/ yerine kullanılan /s/nin bir Kıpçak Türkçesi özelliği olduğunu tespit eder⁷³.

Ahmet Buran'ın belirttiği gibi, Türkiye Türkçesi ağızlarının oluşumunda Oğuzlar dışındaki boyların etkisi bulunmasına rağmen, bu unsurlar Oğuz Türkçesinin temel yapısında ve işleyişinde bir değişme meydana getirmemiş, aksine bu özellikler zamanla Oğuz Türkçesinin içinde erimiştir.⁷⁴ Ancak, Kıpçak Türkçesi Oğuzca içinde erimekle beraber **-qıña** ekinde olduğu Türkiye Türkçesi ağızlarında çeşitli izler bırakmıştır.

⁷⁰ Necati Demir, “Karadeniz Bölgesi Ağızlarında Kıpçak Türkçesi Özellikleri”, **IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I**, (24-29 Eylül 2000), TDK Yay., Ankara 2007, s. 417-424.

⁷¹ Necati Demir, “Karadeniz Bölgesi'nde Peçenekler ve Kıpçaklar”, **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu** (3-5 Mayıs 2001), Bildiriler, C. II, Trabzon 2002, s. 401-409.; Can Özgür, “Doğu Karadeniz Ağızlarında Kıpçakça Üzerine Tespitler”, **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu** (3-5 Mayıs 2001), Bildiriler, C. II, Trabzon 2002, s. 189-193.

⁷² Leylâ Karahan, **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması**, TDK Yay., Ankara 1996, s. 97.; Feridun Tekin, “Trabzon ve Yöresi Ağızlarının Etnik Yapı İle İlişkisi”, **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu** (3-5 Mayıs 2001), Bildiriler, C. II, Trabzon 2002, s. 195-201.

⁷³ Ahmet Buran, “Türkçede ve Türkiye Türkçesi Ağızlarında s/ş Meselesi”, **IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II**, (24-29 Eylül 2000), TDK Yay., Ankara 2007, s. 2109-2111.

⁷⁴ Ahmet Buran, **Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri**, TDK Yay., Ankara 1996, s. 3.

-qıña Ekinin Tarihi, Çağdaş Lehçelerde ve TT Ağzlarında Görünümü

Göktürk	-qıña							
Uygur	-qına	-kine	-kie	-qıya	-qaya	-kiye	-qıa	
Karahanlı	-qına	-qıya	-kiye					
Kıpçak	-ğına-	-qına	-gine	-kine				
Çağatay	-ğına	-qına	-gine	-kine				
Tatar	gına	kına	ğine	kine	-ğine	-kine		
Başkurt	ğına	qına	ğine	kine	-kine			
Kırgız	gana							
Kazak	ğana	qana	gene	kene	-ğana	-kene		
K.kalpık	ğana	-ğana	-kene					
Karay	-ğına	ğana	-gine					
Kırım Tat.	-ğana	-kene						
Nogay	-ğana	-qana	-gene	-kene				
Kumuk	-gine							
Özbek	-qınä	-ginä	-kinä					
Y. Uygur	-ğına	-qına	-gine	-kine				
Hakas	-hın	-hına						
TT Ağz.	gine -gine	gena	gene -gene	genn e kuşa	-gene	-Kene -oını	-kine -kini	-oın -kin

KAYNAKLAR VE KAYNAK KISALTMALARI

- ARIKOĞLU, Ekrem, **Örneklî Hakasça-Türkçe Sözlük**, Akçağ Yay., Ankara 2005.
- ATA, Aysu, **Türkçe İlk Kuran Tercümesi (Rylands Nüshası) Karahanlı Türkçesi (TİKT)**, TDK Yay., Ankara 2004.
- ATAY, Ayten, **Nogay Türkçesi Grameri**, Erciyes Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 1998.
- AYDIN, Mehmet, **Aybastı Ağzı (AYB)**, TDK Yay., Ankara 2002.
- BAMMATOVA, Z. Z., **Kumısko-Russkiy Slovar**, Moskva 1969.
- BASKAKOV, N. A., **Nogayskiy Yazık İ Ego Dialekti**, Moskva 1940.
- BASKAKOV, N. A., (Red.), **Nogaysko-Russkiy Slovar**, Moskva 1963.
- BASKAKOV, N. A.-A. Zayonçkovskiy-S. M. Şapşal, **Karaimskogo-Russko-Polskiy Slovar**, Moskva 1974.
- BRENDEMOEN, Bernt, “Trabzon Çepni Ağzı ve Tepegöz Hikâyesinin Bir Çepni Varyantı”, **Uluslararası Türk Dili Kongresi 1988**, Bildiriler, TDK Yay., Ankara 1996, s. 211-223.
- BURAN, Ahmet, **Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri**, Ankara 1996.
- BURAN, Ahmet, “Türkçede ve Türkiye Türkçesi Ağızlarında s/ş Meselesi”, **IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II**, (24-29 Eylül 2000), TDK Yay., Ankara 2007, s. 2107-2112.
- BURAN, Ahmet -Şerife Oğraş, **Elazığ İli Ağızları**, Elazığ 2003.
- CAFEROĞLU, Ahmet, **Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar (KİAT)**, TDK Yay., Ankara 1994.
- CAFEROĞLU, Ahmet, **Güney Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar (GDİAT)**, TDK Yay., Ankara 1995.
- COŞKUN, Volkan, **Özbek Türkçesi Grameri**, TDK Yay., Ankara 2000.

- CÖHÇE, Salim, “Doğu Karadeniz Bölgesinin Türkleşmesinde Kıpçakların Rolü”, **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri**”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yay., Samsun 1988, s. 477-484
- ÇULHA, Tülay, **Karaycanın Kısa Söz Varlığı** (Karayca-Türkçe Kısa Sözlük), Kebikeç Yay., İstanbul 2006.
- DEMİR, Necati, “Şalpaazarı, Giresun ve Ordu Yöresi Ağızlarında Kullanılan Zarf-Fiil Ekleri”, **Türklük Bilimi Araştırmaları**, S. 8, Sivas 1999, s. 313-334.
- DEMİR, Necati, **Ordu İli ve Yöresi Ağızları (OYA)**, TDK Yay., Ankara 2001.
- DEMİR, Necati, “Karadeniz Bölgesi’nde Peçenekler ve Kıpçaklar”, **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu** (3-5 Mayıs 2001), Bildiriler, C. II, Trabzon 2002, s. 401-409.
- DEMİR, Necati, **Trabzon ve Yöresi Ağızları (TYA)**, 3 Cilt, Gazi Kitabevi, Ankara 2006.
- DEMİR, Necati, “Karadeniz Bölgesi Ağızlarında Kıpçak Türkçesi Özellikleri”, **IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I**, (24-29 Eylül 2000), TDK Yay., Ankara 2007, s. 417-424.
- DİMİTRİYEVA, L. V., **Yazık Barabinskix Tatar**, Leningrad 1981.
- ECKMANN, János, **Çağatayca El Kitabı** (Çev. Günay Karaağaç), İstanbul 1988.
- FIRKOVIÇIUS, Mikolas, **Mien Karayçe Ürianiam**, Vilnius 1996.
- GABAİN, A. Von, **Eski Türkçenin Grameri** (Çev. Mehmet Akalın), TDK Yay., Ankara 1988.
- GÜLENSOY, Tuncer, **Kütahya ve Yöresi Ağızları (KYA)**, TDK Yay., Ankara 1988.
- GÜLENSOY, Tuncer-Ahmet Buran, **Elazığ Yöresi Ağızlarından Derlemeler 1**, TDK Yay., Ankara 1994
- GÜLSEREN, Cemil, **Malatya İli Ağızları (MİA)**, TDK Yay., Ankara 2000.
- GÜLSEVİN, Güner, **Uşak İli Ağızları**, TDK Yay., Ankara 2002
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin, **Karahanlı Türkçesi Grameri**, TDK Yay., Ankara 2003.

KARAHAN, Leylâ, “Anadolu Ağzlarında Kullanılan Bazı Zarf-
Fiil Ekleri”, **Türk Kültürü Araştırmaları** (Prof. Dr. Zeynep
Korkmaz’a Armağan), Yıl XXXII/1-2, Ankara 1996, s.
205-236.

Eski Türkçe -qıd- Eki

ÖZTÜRK, Rıdvan, **Yeni Uygur Türkçesi Grameri,**

KTŞB: Murat Ceritoğlu, **Kırgız Türkçesinin Şekil Bilgisi**, Çanakkale Onsekiz Mart Ün. SBE Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Çanakkale 1998

KTTS: E. Abduldayev-D. İsayev, **Kırgız Tilinin Tüshündürm6 S6zdüğü**, Frunze 1969

KAZAK TÜRKCESİ

MÄ: Ferhat Tamir-Halil Arıcan (Haz.), **Muxtar Äwezov, Seçilmiş Hikâyeler**, Türksoy Yay., Ankara 1997

BKT: Mustafa Öner, **Bukünkü Kıpçak Türkçesi**, TDK Yay., Ankara 1998

Jel.: **Jelmaya**, S. 7-8 (Ocak-Nisan 2000), Ankara 2000

KARAKALPAK TÜRKCESİ

ADM: Orazbay Äbdiraxmanov, **Aralım Dertim Menim**, Nökis-Qaraqalpaqstan 1990.

ET: Kamal Mämbetov, **Edebiyat Teorıyası**, Nökis 1995

HKT: D. S. Nasırov-E. B. Berdimuratov-A. D. Dävletov-A. B. Bekbergenov, **Häzirgi Qaraqalpaq Tili**, Morfologiya, Nökis 1981

KARAY TÜRKCESİ

MKÜ: Mikolas Fırkovičius, **Mien Karayçe Ürianiam**, Vilnius 1996

KIRIM TATAR TÜRKCESİ

KTT: Hülya Savran, **Kırım Tatar Türkçesi**, Balıkesir 2001